

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
15 ΑΠΡΙΛΙΟΥ — 15 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
1927

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", —ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, 44
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΨΥΧΗ ΤΟΥ ΧΕΡΙΟΥ

ΕΠΑΝΩ ΣΤΟΝ "ΜΥΣΤΙΚΟ ΔΕΙΠΝΟ,, ΤΟΥ ΔΑ ΒΙΝΤΣΙ

Τις ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδος, πού ξαναανθίζει μέσα μας, μ' ἄλη τή θροσιά της καί τή μωσχοβολιά της, ἡ παιδική μας πίστις, σάν τὰ ρόδα της Ἱερικοῦς πού μα-ραμμένα ξανακινῶνουν, ἀκούοντας τὸ Εὐαγγέλιο γιὰ τὸ Μυστικὸ Δείπνο, βλέπομε νὰ προβάλῃ ἔμπρός μας μιὰ τοιχογραφία: Τὸ ἐξαιρετικὸ ἀριστούργημα ἑνὸς ἐξαιρετικοῦ καλλιτέχνη, τοῦ Δα Βίντσι: πού καμωμένο γιὰ τοὺς καλόγερους ἑνὸς Μοναστηριοῦ Δομινικάνων, ἀφηφώντας δόγματα καὶ ἐθνικότητες, ἔγινε ἡ παγκόσμια ζωγραφικὴ ἀπεικόνιση τοῦ προλόγου τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, αἰώνιο δσο καὶ τοῦτο.

Ὁ Λιονάρδο Δα Βίντσι!

Ἡ ἀπίστευτὴ αὐτὴ μεγαλοφυΐα, πού τὰ ἤξερε ὄλα, τὰ ἐμάντευε ὄλα, πού προσείδε τὴν ἀεροπορία, — ἀπὸ τὰ 1490, — πού ἐφραντάσθη τὰ σημερινὰ τάγκς, (τὸ ὑπόμνημά του τὰ χαρακτηρίζει: ἄρματα τόσο θωρακισμένα μὲ κανόνια πού συντρίβουν τὸν ἐχθρὸ καὶ πίσω τους προχωρεῖ ἀκίνδυνα τὸ πεζικό), πού ἀνοίγε διώρυγες καὶ πρότεινε νὰ ξεθεμελιώσῃ καὶ νὰ μεταφέρῃ μιὰ ὁλόκληρη ἐκκλησία τῆς Φλωρεντίας χωρὶς νὰ τὴ χαλάσῃ, πού συγκράτησε καὶ διαχύλαξε γιὰ τὴν αἰωνιότητα τὸ ἀνιγματικὸ χαμόγελο τῆς Τζοκόνδας, μόνο αὐτὴ ἡ μεγαλοφυΐα ἦταν ἱκανὴ νὰ ἐμπνευσθῇ καὶ δῶ κάτι ξεχωριστὸ καὶ θαυμαστὸ: καὶ ζωγράψισε τὸ Cenacolo degli Apostoli.

* *

Γιὰ νὰ μποῦμε μέσα στὸ νόημα τοῦ ἔργου καὶ ἀπὸ τεχνικὴ καὶ ἀπὸ ἑκφραστικὴ ἀποψη, πρέπει νὰ ξέρωμε τὸ μέρος ὅπου τὸ ζωγράψισε. Μέσα σὲ μιὰ τραπεζαρία μοναστηριοῦ (τῆς Santa Maria delle Grazie), εἰς πῶς ταιριαχτὸ μπορούσε νὰ ζωγραφιστῇ ἀπὸ τὸ κρυφὸ ἀποχαιρετιστήριον δείπνο τοῦ Θεοκτότου, μὲ τὴ μυστικὴ ἱερότητά του; Ὁ Γκαίτε ἐπρόφρασε νὰ τὸ ἴδῃ σχεδὸν ἀπείραχτο τὸ κοινοβιακὸ αὐτὸ ἐστιατόριον.

Ἀντίκρου στὴν εἴσοδον, στὴ στενὴ πλευρά, στὸ βάθος τῆς στενόμακρης σάλας, ἦταν τὸ τραπέζι τοῦ ἡγούμενου, στίς δύο μεγάλες πλευρὰς τὰ τραπέζια τῶν μοναχῶν, ὄλα ἕνα

σκαλί ψηλότερα ἀπὸ τὸ πάτωμα: καὶ ὁποῖος ἐμπαινε, στρέφοντας πίσω τὸ κεφάλι, ἔβλεπε στὸν ἄλλο στενὸ τοίχον, ἕνα τέταρτον τραπέζι, ὅπου δειπνοῦσε ὁ Χριστὸς μὲ τοὺς Ἀποστόλους, σάν νὰ ἦταν καὶ αὐτοὶ τῆς συντροφιάς τοῦ μοναστηριοῦ. Ὁρατο καὶ ἐπιβλητικὸ θάταν τὸ θέαμα, ὅταν τὴν ὥρα τοῦ δείπνου, ὁ Χριστὸς καὶ ὁ ἡγούμενος ἀντίκρουζαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, καὶ οἱ καλόγεροι ἐνοιωθάν τὸν ἑαυτὸ τους ἀνάμεσα στὴ θεία καὶ στὴν καλογερικὴ ἱεραρχία. Γι' αὐτὸ ὁ μέγας τεχνίτης γιὰ πρότυπον πήρε τὰ καλογερικὰ τραπέζια. Εἶναι βέβαιον πὼς τὸ τραπεζομάντηλον μὲ τίς δίπλες του, τίς κεντημένες λωρίδες καὶ τοὺς κρεμασμένους κόμπους, ἐβγῆκε ἀπὸ τὴν ἀποθήκη τοῦ μοναστηριοῦ: πιατέλες, πιάτα, ποτήρια, ἀλατιέρες, ἦταν τὰ ἴδια τῶν καλογέρων.

Σὲ τέτοιο περιβάλλον ὁ καλλιτέχνης, πού ζητοῦσε τὴν ὁμορφίαν στὴν ἀλήθεια, δὲν μπορούσε νὰ ντύσῃ τὰ πρόσωπά του μὲ ξενικά καὶ παλαιὰ ρούχα. Ἐπρεπε ὄλα νὰ πλησιάζουν στὸ κοντινὸ, στὸ πραγματικόν. Οἱ Ἀπόστολοι ἔπρεπε νὰ γίνον ἀγχρόνοι μὲ τοὺς μοναχοὺς. Ὁ Χριστὸς ἔπρεπε νὰ καθίσῃ στὸ δείπνον σάν νὰταν καλεσμένος ἀπὸ τοὺς Δομινικάνους. Αὐτὸ ἀπαιτοῦσε ὁ συντονισμός: κάθε ἄλλο θὰ ἐξέσχιζε σάν παραφωνία τὴν αἰσθητικὴν ἐντύπωση.

Ὁ ζωγράφος εἶχε καὶ ἄλλη δυσκολία νὰ νικήσῃ. Ἐμοιαζε μὲ τὸν ποιητὴ πού πρέπει νὰ σφίξῃ τὴν ἐμπνευσή του στὴ στενὴ φόρμα ἑνὸς σονέτου ἢ νὰ δημιουργήσῃ πᾶνω σὲ παραγγελημένες ρίμες. Ὁ στενὸς τοίχος τῆς τραπεζαρίας εἶχε ὕψος δέκα ποδῶν καὶ μᾶκρος εἶχε: ὀχτὼ ποδῶν. Σ' αὐτὸ τὸ στενόμακρον τοίχον ἔπρεπε νὰ τοποθετήσῃ τὸ Μυστικὸ Δείπνον. Αὐτὸ τὸ ἐμπόδιον ὁ Δα Βίντσι τὸ ἔκαμε θρίαμβον, τὴν ἀνάγκη ἀριστοτεχνία πρωτοτυπίας. Ὅλοι ξέρομε πὼς ἡ ψυχικὴ ἑκφραση ἀνήκει στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ κορμοῦ: τὰ πόδια εἶναι περιττά. Ἐπλάσε λοιπὸν ἑνδεκα μισὰ κορμιά, πού τίς κνήμες τους τίς σκεπάζει τὸ τραπέζι καὶ τὸ τραπεζομάντηλον.

Ἀλλὰ ἡ ἑκφραση τῶν δεκατριῶν αὐτῶν προσώπων δὲν εἶναι οὔτε στὰ μάτια, οὔτε

στό στόμα, οὔτε στίς πτυχές τοῦ μετώπου, οὔτε καί στίς ρινοχειλικές μεταβολές, ὅπως στά ἄλλα ἔργα· εἶναι στά χέρια. Τά χέρια μιλοῦν. Τό τόλμημα αὐτό μόνο ἕνας μεσημβρινός μπορούσε νά τό τολμήσῃ. Στούς μεσημβρινούς λαούς ὅλο τό κορμί παίρνει μέρος στήν ἔκφραση. Τό καταλαβαίνει ἀμέσως ὅποιος ἀπό βόρεινές χώρες ἐπέβη στήν Ἰταλία. Αὐτό ἦταν ἀνέκαθεν. Ὁ Λέσιγγ ἀπορεῖ μέ τό πλήθος καί τήν πρικιλία τῶν χειρονομιῶν τῶν παλαιῶν ἑλλήνων ῥητόρων. Ἕνας ἄλλος μεσημβρινός, ὁ Montaigne, ὀγδόντζ χρόνια ὕστερα ἀπό τό Δα Βίντσι ἀπαριθμοῦσε πόσο πλήθος πράγματα μπορούμε νά ποῦμε μέ τό χέρι. «Μέ τό χέρι» ἔγραφε «ζητοῦμε, παρακαλοῦμε, προσκαλοῦμε, διώχνουμε, φοβερίζουμε, ρωτοῦμε, θυμιάζουμε, ἐνθαρρύνουμε, ἀποτρέπομε, ἀποδοκιμάζουμε, ἐμποδίζουμε, παρκαδεχόμαστε, ἀρνούμαστε, προκαλοῦμε, βρίζουμε, βεδχιώνουμε, ἀμφιδάλλουμε, ἀποροῦμε, διστάζουμε, δυσπιστοῦμε, φοβοῦμαστε, τρομάζουμε, πληρώνουμε, καί τί ὄχι ἀκόμη; et quoy non? προσθέτει ὁ ἔξυπνος δοκιμιογράφος. Ὁ Γαίνε, στή Φιλοσοφία τῆς τέχνης στίς Κάτω Χώρες, διηγεῖται γιά ἕνα συμπατριώτη του, ἔμπορο ὀμβρελλῶν στό Ἄμστερδαμ· «ἄμχ μέ ἀκουσε νά μιλῶ γαλλικά, ἔπεσε στήν ἀγκαλιά μου. Δέν μπορούσε νά ὑπερέρη τοῦς ντόπιους γιά τήν ψυχρότητα τους καί τή δισκίνησή τους:—Δέν ἔχουν αἰσθημα, ζωή· σωστά γογγύλια, κύριε, σωστά γογγύλια!»

Τήν ἐκφραστική αὐτή ιδιότητα τῶν Ἰταλῶν τήν εἶχε παρατηρήσει καί ὁ Γκαίτε: «Ὅλο τό σῶμά τους ἔχει πνεῦμα, ὅλα τά μέλη λαβαίνουν μέρος σέ κάθε ἔκφραση τοῦ συναισθήματος, τοῦ πάθους ὡς καί τῆς σκέψης ἀκόμη. Μέ διάφορο σχηματισμό καί κίνηση τοῦ χεριοῦ, ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ λέγει: «Δέ μέ νοιάζει!», «Αὐτός εἶναι τσαρλατάνος, ἔχε τό νοῦ σου!», «Λίγο εἶναι τό ψωμί του, τοῦ κακόμοιρου!»

Ἡ πολύμορφη, εὐγλωττη, ἐκφραστικώτατη αὐτή μιμική δέν μπορούσε νά ξεφύγῃ τό βαθύ, παρκατηρητικό, βυθοσκοπικό μάτι τοῦ Δα Βίντσι. Τήν ἐπήρε ἀπό τό δρόμο καί τήν ἀνέβη στήν τέχνη· τό πετράδι τό θαμπό τό σήκωσε ἀπό τή λάσπη καί τοῦ ὄψε τή λάμψη τῆς μεγαλοφυΐας. Καί ζωγράφισε τό Μυστικό Δείπνο.

Στή μέση τοῦ τραπέζιοῦ κάθεται ὁ Χριστός· δεξιά καί ἀριστερά κάθονται ἀπό ἕξ Ἀπόστολοι, καί αὐτοί πάλι σχηματίζουν τέσσερα συμπλέγματα τρεῖς-τρεῖς. Ἀλλά ὅλα τά πρόσωπα, νεανικά ἢ γεροντικά, ὅλες οἱ κινήσεις, εἶναι συγκεντρωμένε σέ μιὰ ἐχότητα, σάν ὄργανα ὀρχήστρας πού ἐνώνεται σέ μιὰ ἁρμονική συγχορδία.

Τό μυστικό αὐτό τραπέζι εἶναι δείπνο ἀποχαιρεισμοῦ. Θλιβερὰ προαισθήματα πλημμυροῦν τήν φυχή ὄλων. Τά στόματα εἶναι κλειστά. Ἐξαφνί ὁ Διδάσκαλος, μέσα στήν ἐπίσημη σιωπή, λέγει:

«Ἀμήν, ἀμήν, λέγω ὑμῖν ὅτι εἰς ἕξ ὑμῶν παραδώσει με» (1).

Ἡ φράση αὐτή, σάν ξαφνικό φύσημα καταιγίδος, ἀναταράζει τίς ψυχές τῶν Ἀποστόλων.

Ἐκεῖνος ὅμως γέρνει ἀριστερά τό κεφάλι, ἀπαλά, καί κοιτάζει ἐμπρός του μέ κατεβασμένα μάτια. Ὅλη ἡ κορμοστασιά του, ἡ κίνηση τῶν χεριῶν ἀπό πάνω ὡς κάτω στή δάκτυλα, ξενελέγει μέ θεία ἐγκαρτέρηση τά πικρά λόγια· καί ἡ σιωπή του τά δυναμώνει περισσότερο: Ναι, ἔτσι εἶναι. Κάποιος ἀπό σᾶς θά μέ παραδώσῃ!

Κοντά στό Χριστό, δεξιά, κάθεται ὁ Ἰωάννης, «ὁ μαθητής ὃν ὁ Κύριος ἠγάπα». Μέ τά ὄμορφα νεανικά χαρακτηριστικά του καί τά ὄρατα μακρῶ ξενθᾶ μαλλιά πού πέφτουν στοῦς ὤμους, μοιάζει μέ κορίτσι. Βαθιά τρέχθηκε ἀπό τό ξαφνικό λόγο τοῦ Κυρίου· γέρνει δεξιά τό κεφάλι· ἐνώνει, κλειδώνει τά χέρια, σά σέ προσευχή. Ὁ πόνος του φανερώνεται σέ μιὰ ἀνάταση τῆς καρδίας πρὸς τόν οὐρανό. Αὐτή ἡ κίνηση μάς ἀνοίγει τήν ψυχή του νά ἴδοῦ μέ μέσα. Δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀποφασιστικῆς ἐνεργείας· εἶναι ἀπό κείνους πού ὑποκύπτουν σιωπηλᾶ στό ἀνώτερο θέλημα· τό πολὺ-πολὺ παρκαλοῦν ἂν μπορεί νά ἐμποδισθῇ τό κακό.

Στό πλάγι του κάθεται ὁ Ἰούδας· μαῦρα καί σγουρά τά μαλλιά του, μαῦρα σάν τοῦς σκοπούς του· αὐτός κρπτεῖ τό ταμειον, τό γλωσσόκομον εἶχε, καί τώρα σ' αὐτό εἶναι ὁ νοῦς του. Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ φτάνει ὡς μέσα στή συνείδησή του· τρομαγμένος, ἀρπάζει μέ τό δεξί του χέρι ὀρμητικά

(1) Ἰωάννης ιγ, 21, Ματθ. κς' 21. Μαρκ. ιθ, 18.

τὸ πουγγί καὶ ἀναποδογυρίζει τὴν ἀλατιέρα· τὸ σφίγγει δυνατά· ἐνώ, ἄθελα, τὸ δεξιὸ κάνει μιὰ σπασμωδική κίνηση σὰ νὰ λέγῃ: «Τί λόγια εἶναι αὐτά; Πῶς θὰ γίνῃ αὐτό;»

Ὁ Πέτρος, στὸ λόγο τοῦ Χριστοῦ, τινάχτηκε ἐπάνω, ἀρπάζει μὲ τὸ δεξιὸ τὸ μαχαίρι ἀπὸ τὸ τραπέζι καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ στηρίζεται στὸν ὦμο τοῦ Ἰωάννη, δείχνοντας τὸ Χριστὸ μ' ἐκφραση παρακινήτικῃ: «Ρώτησε, ἀδελφέ, τὸ Διδάσκαλο, ποιὸς εἶναι ὁ κακοῦργος ποὺ θὰ βάλῃ τὸ χέρι ἐπάνω του! Καὶ θὰ τοῦ δείξω ἐγὼ!» Ἐδῶ ἔχομε τὸ ἀψι αἶμα· τὸν ἄνθρωπο τῆς πρώτης ὁρμῆς· τὸ μαχαίρι, ὅς εἶναι κι' ἀνάποδο, μ' ἓνα ἀόριστο προαίσθημα, ἀκουμπᾶ κι δλα στὰ πλευρά τοῦ Ἰούδα. Εἶναι ὁ μαθητῆς ποὺ στὶς στιγμὲς τοῦ κινδύνου ἀρπάζει τὸ δῖπλο.

Τοῦτο τὸ σύμπλεγμα, τὸ πιὸ σημαντικό, εἶναι τὸ πιὸ τέλειο.

Τὸ δεῦτερο σύμπλεγμα ἀρχίζει μὲ τὸν Ἄνδρέα. Ὑψώνει ἀνοιγμένες τὶς πλάμες σὰ νὰ θέλῃ νὰ διώξῃ μακριὰ κάτι τρομερό, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ὑποφέρῃ. Εἶναι ἡ ἐκφραση τῆς φρίκης.

Κοντὰ του, ὁ Ἰάκωβος ὁ νεώτερος ἀπλώνει πίσω ἀπὸ τὴ ράχη τοῦ Ἄνδρέα τὸ ἀριστερὸ του χέρι στὸν ὦμο τοῦ Πέτρου σὲ μιὰ παράλληλη κίνηση. Ἡ παλάμη καὶ ὁ δείκτης εἶναι ἀνοικτά· θέλει νὰ εἰπῇ: «Πέτρε, ρώτησε περισσότερα· πῆς μὲς ποιὸς εἶναι ὁ κακοῦργος». Ἡ κορμοστασιά του εἶναι ἡμερῆ· δὲν εἶναι σὰν τοῦ Πέτρου· αὐτὸς ζητεῖ πληροφορίες, ὅχι ἐκδίκηση· ζητεῖ γὰ μάθη, ὅχι νὰ τιμωρήσῃ.

Τὸ σύμπλεγμα αὐτὸ συμπληρώνει ὁ Βερθολομαῖος, στὴν ἄκρη τοῦ τραπέζιου. Εἶναι ὁ μόνος Ἀπόστολος ποὺ τὸν βλέπομε ὀλόκληρο. Σηκώθηκε, ἀκούμπησε τὰ δύο του χέρια στὸ τραπέζι καὶ προσήλωσε τὸ βλέμμα στὸν Ἰωάννη, προσέχοντας τί θὰ τοῦ πῇ ὁ Διδάσκαλος. Ἡ στάση του εἶναι ἐρωτηματικῆ, στάση ἀνθρώπου ποὺ ἀνυπομονεῖ νὰ μάθῃ κάτι σοβαρό, ἴσως πολὺ δυσάρεστο.

Ἀριστερὰ τοῦ Κυρίου, ἡ ταραχὴ γιὰ τὴν προδοσίαν εἶναι μεγαλύτερη. Ἰάκωβος ὁ πρεσβύτερος ρίχνει πίσω τὸ κορμί του ἀπὸ φρίκη, ἀνοίγει τοὺς βραχίονές του κι' ἔχει τὸ βλέμμα ἀπλανές σὰν ἕναν ποὺ θαρρεῖ πῶς βλέπει μὲ τὰ μάτια του ὅ,τι

φρικτὸ ἀκουσαν τ' αὐτιά του. Γι' αὐτὸν εἶναι ἀπάνταστα ἀποτρόπαιο, ὅτι ἕνας ἀπὸ τὴ συντροφιά τους πρόκειται νὰ προδώσῃ τὸ Διδάσκαλο.

Πίσω ἀπὸ τοὺς ὄμους του σκύβει ὁ Θωμᾶς. Φκίνεται μόνο τὸ κεφάλι του καὶ τὸ δεξιὸ του χέρι· κοιτάζοντας τὸν Κύριο, μὲ τὸ δείκτη ὕψωμένο, ἔχει τὴν ἐκφραση ἀνθρώπου ποὺ κάτι ξέρει καὶ ζητᾶ νὰ τὸ πῇ. Εἶναι σὰ νὰ λέγῃ: «Βλέπεις, Ραββί; ἐγὼ τῶξέρα· ἐγὼ πάντα ἔλεγα πῶς θάναί καὶ κάποιος παλιάνθρωπος ἀνάμεσὸ μας!»

Τρίτος στὸ σύμπλεγμα εἶναι ὁ Φίλιππος· μιὰ νεκρική, καλοκάγαθη μορφή. Σηκώθηκε, σκύβει πρὸς τὸν Κύριο, ἀκουμπᾶ τὰ δύο του χέρια πάνω στὸ στήθος του, σὰ νὰ λέγῃ:

«Νά, Διδάσκαλε, κοίτα μέσα στὴν καρδιά μου. Τὸ ξέρεις πῶς εἶναι καθαρῆ. Δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ προδότης. ὦ! Δὲν εἶμαι ἐγὼ!»

Στὸ τελευταῖο σύμπλεγμα, οἱ τρεῖς Ἀπόστολοι μιλοῦν μὲ ταραχὴ γιὰ τὸ φοβερὸ ποὺ ἀκουσαν. Ὁ Μιθθλιος, συζητῶντας ζωηρὰ μὲ τοὺς δύο συντρόφους του, δείχνει μὲ τὰ δύο του χέρια, μὲ ἐντονη κίνηση, τὸν Κύριο· αὐτὸ τὸ ἀπλωμα τοῦ δεξιοῦ χειροῦ εἶναι ἀριστοτεχνικό, γιὰτὶ ἐνώνει τὸ σύμπλεγμα τοῦτο μὲ τὸ ἄλλο καὶ τὸ κάνει ὀργανικὸ μέλος τοῦ ὄλου. Στὸ πλάγι του, ὁ Θαδδαῖος ἐκφράζει κατάπληξη, ἀμφιβολία, ὑποψία· ἀκούμπησε ἀνοικτὸ τὸ ἀριστερὸ χέρι πάνω στὸ τραπέζι καὶ ὕψωσε τὸ ἄλλο ἔτσι σὰ νὰ ἤθελε μὲ τὸ ἔξω τοῦ δεξιοῦ χειροῦ νὰ κτυπήσῃ τὴν ἀριστερὴν παλάμη. Αὐτὴ τὴν κίνηση τὴ βλέπομε στὸ λαὸ, ὅταν σὲ μιὰ συζήτηση, πάνω σ' ἓνα ἀπροσδόκητο ἐπιχείρημα, ἕνας φανερώνει τὴν δυσπιστία του λέγοντας: «Αὐτὸ δὲν γίνεται, ἀδερφέ, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ. Τελείωσε!»

Ὁ Σίμων, ὁ πιὸ γέρος ἀπ' ὄλους, κάθεται τελευταῖος στὴν ἄκρη τοῦ τραπέζιου καὶ τὸν βλέπομε ὀλόκληρο. Πρόσωπο καὶ κίνηση τῶν χειρῶν δείχνουν πῶς εἶναι βαθιὰ λυπημένος· ἄλλὰ δὲν τὸν συγκλονίζει ἡ φρίκη εἰν' ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δέχονται παθητικὰ τὰ κτυπήματα, ποὺ ὑποτάσσονται στὸ μοῖρατο, ἀνίκανοι νὰ σφαιρώσουν σφιχτὰ τὸ γρόθο γι' ἀντίσταση.

* * *

Ὁ Μυστικὸς Δείπνος εἶχε τὴν τραγικὴ

τύχη των εξαιρετικά ωραίων πραγμάτων. Λές κάποια χαιρέκακη δύναμη τον παραμόνευε. Ἡ Φύση, ὁ καιρὸς ὁ «ἔργων ἐχθρός», τὸ χῶμα, τὸ νερό, στρατιωτικὰ περάσματα, ἐπιδιορθώματα, οἱ καλόγεροι καί, τὸ πιὸ ἀνέλπιστο ἀπὸ ἔλα, αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ καλλιτέχνης συνώμοσαν νὰ τὸ καταστρέφουν. Ὁ τοίχος συνόρευε μὲ τὴν κουζίνα καὶ ἦταν ἀσχημα θεμελιωμένος· ἡ τραπεζαρία χαμηλή, γέμιζε σὲ κάθε πλημμύρα καὶ τὸ νερὸ πότιζε τοὺς τοίχους· ἀργότερα ἡ κτηνωδία τῶν καλογέρων ἀνοίξε καὶ μιὰ πόρτα κατάκαρδα στὴν τοιχογραφία, κι' ἡ βεδήλωση ἀγγίξε τὸν ἴδιο τὸ Χριστό.

Ὁ Δα Βίντσι ἐννιά χρόνια σωστὰ παιδεύτηκε γιὰ τὸ Μυστικὸ τοῦ Δείπνου. Αὐτὸς ποὺ σὰν τὸν παλιὸ Ρόδιο Πρωτογένη δούλευε καὶ ξαναδούλευε τὸ ἔργο του, πάντα δυσαρροστημένος, συχνὰ πετώντας τὸ πινέλο καὶ πάλι ἀδράχνοντάς το σὰν ὄπλο γιὰ νὰ πολεμήσῃ μὲ τὸν Καιρὸ σὰν τὸ Διγανῆ μὲ τὸ Χάρο, αὐτὸς καταδίκασε τὸ ἔργο του στὸ θάνατο. Τεχνικὲς ἐρευνες ἀπέδειξαν πὼς τὸ χρωματικὸ ὄλικο τοῦ ζωγράφου ἦταν ἓνα μίγμα ἀπὸ μαστίχα, κερί, ἴσως καὶ πύσσα πού, ὅμοια μὲ τοὺς πηλικοὺς Ἑλληνας ζωγράφους τῆς ἐγκαυστικῆς, τὰ ἔλυσε, τὰ ἀπλώσε, τὰ ἔνωσε, τὰ διαδάθμισε μὲ ἓνα ζεστὸ σίδερο, σὰν τὸ ἀρχαῖο καυτήριον, τὸ κέρτρο. Ὑστερα ἔσυρε ἐπάνω στὴν εἰκόνα, σὰ βερνίκι, ἓνα λεπτὸ στρώμα λαδοῦ. Τοῦτο ζωήρεψε τὰ χρώματα καὶ τὰ προφύλαξε κάμποσα χρόνια. Ἀμα ὅμως, μὲ τὸν καιρὸ, ξεράθηκε τὸ λάδι, τότε ἀρχισαν τὰ χρώματα νὰ ραγίζουν καὶ, μὲ τὴν ἐπιδρομὴ τῆς ὕγρασιος ποὺ ἔφερνε τὴ μούχλα, σιγά-σιγά ἀδυνατίσαν καὶ σὲ πολλὰ μέρη ἐξαφανίστηκαν.

Καὶ ὕστερα ἄλλες, πολλές, ἀπίστευτες περιπέτειες κατὰτρεξαν χρόνια καὶ χρόνια τὸ ἔργο ἀριστοῦργημα. Ἐβγινε κι' αὐτὸ συντρίμι· κι' ἀπόκτησε τὴ θλιβερὴ ὁμορφιά τῶν ἐρείπιων. Ἀλλὰ τὰ ἐρείπια τῶν μεγάλων πραγμάτων ἀσκοῦν μιὰ μαγικὴ ὑποβολή στὴν ψυχὴ μας· στὰ μάτια μας δείχνουν τὰ τραύματά τους, ἀλλὰ προχωρώντας πέρα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, ξυπνοῦν τὸν καλλιτέχνη ποὺ ζῆ μέσα μας, μᾶς κάνουν

δημιουργοὺς καὶ συμπληρώνομε τὸ ἔργο στὴν πρώτη, στὴν ἀπάντιστα ὁμορφιά του.

* *

Ἔτσι καὶ στὸ Μυστικὸ Δείπνο τοῦ Δα Βίντσι. Ἄς ξεθώριασαν τὰ χρώματά του, τὸν βλέπομε ἀκατάλυτο, αἰώνιο ἐμπρὸς μας. Τὴ δραματικὴ πνοὴ ποὺ τὸν ζωντάνεψε, ἀκόμη τὴ νοιώθομε στὸ πρόσωπό μας. Δὲν ἔχει τίποτε μὲ τὴν παράδοση καὶ τὴ ρουτίνα, μὲ τὴν ἡσυχὴ συναναστροφὴ τῶν ἀγίων τῶν ἄλλων ζωγράφων. Ἐδῶ μέσα εἶναι συμπυκνωμένη μιὰ θύελλα ψυχικῆ. Ἡ ἀμφιβολία, ἡ ἀδελαιότητα, ἡ ντροπὴ, ἡ ἐγκαρτέρηση, ἡ δυσπιστία, ἡ ἀγανάκτηση, ἡ φρίκη, ἡ ὁρμὴ γιὰ ἐκδίκηση γεμίζουν μὲ τὸν ἠλεκτρισμὸ τους τὴν ἀτμόσφαιρα. Κι' ἔλα αὐτὰ τὰ κατόρθωσε ὁ καλλιτέχνης μὲ τί; μὲ ἓνα ἐκφραστικὸ μέσο σχεδὸν λησμονημένο, περιφρονημένο: τὸ χέρι. Λένε γιὰ τοὺς τυφλοὺς πὼς ἔχουν τὰ μάτια τους στὰ δάκτυλά τους· ἐδῶ οἱ Ἀπόστολοι ἔχουν στὰ χέρια τους τὴ φωνὴ τους. Ὁ σοφὸς Γερμανὸς ἀνθρωπολόγος Κάρολος Κάρος, στὴν περίεργη Συμβολικὴ τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ, ξεχωρίζει τέσσερες κατηγορίες χέρια: χέρια στοιχειώδη-ζωώδη, χέρια κινήτρια, χέρια λεπτοαπτικά· ἢ εὐαισθητικά σὰν τὰ γυναίκεια, καὶ χέρια ψυχικά. Ψυχικὰ χέρια εἶν' αὐτὰ ἐδῶ, ποὺ ἀνοίγουν τὴν ψυχὴ καὶ δείχνουν τὸ βυθὸ τῆς. Δὲν τὴ συγκίνησάν τους σ' ὅλη τὴν ψυχικὴ σκάλια, ἀπὸ τὸ ψιθύρισμα τοῦ πόνου ὡς τὸ ξέσπασμα τοῦ σπαραγμοῦ. Κι' ὅπως ὁ καλλιτέχνης βρῆκε στοὺς δρόμους, στὰ χέρια τοῦ λαοῦ, τὸ ἐκφραστικὸ ὄλικο του, φαντάζομαι τὸ Μυστικὸ Δείπνο σὰ μιὰ μεγάλη Συμφωνία ἐμπνευσμένη ἀπὸ λαϊκὰ μοτίβα, μὲ τόνους μελωδικοὺς γεμάτους δάκρυα καὶ πίστη, μιὰ πολυφθογγὴ κατανοκτικὴ ἀρμονία ποὺ νὰ κλαίῃ συκρατημένα ἢ φωνηχτά, ποὺ νὰ χῆ μέσα τῆς καὶ στεναγμοὺς καὶ βογγητὸ καὶ πνιγμένο λυγμὸ καὶ σιωπηλὸ ὄρηνο καὶ ὀλοφυρμὸ καὶ κραυγὴ φρίκης; κι' ἔλα αὐτὰ ν' ἀνεβαίνουν εὐλαθητικὰ ψηλά, ὅλο πιὸ ψηλά, ὡς τὴν αἰθέρια γαλήνη τοῦ Θεανθρώπου!

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ